

KRITISKĀ DOMĀŠANA

IZGLĪTĪBA,
MEDIJPRATĪBA,
SPRIESTSPĒJA

Prof. Maijas Kūles zinātniskajā redakcijā

Pētījums izstrādāts Latvijas Universitātē, sadarbojoties
LU Filozofijas un socioloģijas institūtam ar
LU Vēstures un filozofijas fakultāti,
LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāti,
LU Sociālo zinātņu fakultātes *UNESCO* Medijpratības un informācijpratības katedru.

Projekti:

Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā projekts “Medijpratības
un kritiskās domāšanas stiprināšana Latvijā” (2018. g.);
LU Attīstības projekts “Ar kritisku skatu uz kritisko domāšanu Latvijā” (2018. g.);
teorētiskās bāzes izstrādē sadarbība ar LU FSI bāzes un snieguma
finansējuma zinātniskajā projektā “Kritiskā domāšana, konkurētspēja,
inovācijas, globalizācija” (2016.–2018. g.) iesaistītajiem pētniekiem.

Zinātniskais pasākumu un izdevuma sagatavošanas koordinators:

Dr. phil. Māris Kūlis (LU FSI)

Projekta administratīvā realizācijas grupa:

Reinis Vilciņš (LU FSI), Georgijs Koņkovs (LU FSI)

Sadarbība ar LU VFF Filozofijas doktora studiju programmas studentiem

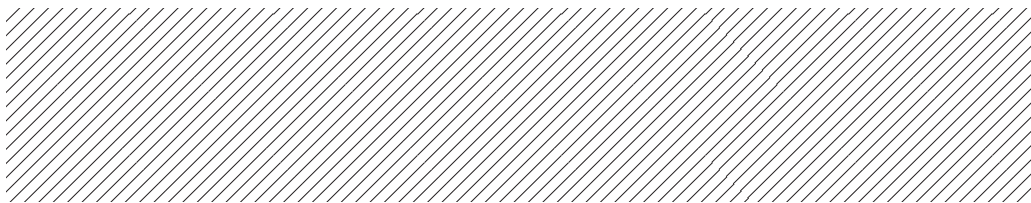
I. Andresoni, G. Vēju, T. Stepiņu un R. Vilciņu zinātnisko projektu īstenošanas satvarā.

Izdevuma zinātniskās recenzentes:

LUB direktora vietniece, vadošā pētniece Dr. phil. Ineta Kivle,

LU Sociālo zinātņu fakultātes pētniece Dr. phil. Anna Stepčenko

Izdevums apspriests un rekomendēts iesniegšanai Eiropas Komisijas pārstāvniecībai
Latvijā LU FSI Zinātniskās padomes sēdē 2018. gada 8. novembrī, protokols Nr. V12/06.

SATURS

1. DAĻA / 5

levads. Pētniecības aktualitāte,
nostādnes un pasākumi
Maija Kūle, Uldis Vēgners

2. DAĻA / 13

Kritiskās domāšanas attīstīšana
izglītībā Latvijā: situācijas analīze
un pilnveides perspektīvas
Zanda Rubene, Artis Svece

3. DAĻA / 25

Medijpratība un kritiskā domāšana.
Mūsdienu aktualitātes
Guna Spurava

4. DAĻA / 33

Kritiskā domāšana
spriestspējas veicināšanai
*Igors Gubenko, Maija Kūle,
Igors Šuvajevs, Rihards Kūlis,
Māris Kūlis*

5. DAĻA / 51

Ieteikumi lēmumu pieņēmējiem

6. DAĻA / 57

Ieteicamā literatūra

Maija Kūle

NOSTĀDNES UN PASĀKUMI KRITISKĀS DOMĀŠANAS, MEDIJPRATĪBAS UN SPRIESTSPĒJAS JOMĀ

Pēdējos gados Eiropas Savienībā, arī Latvijā, arvien aktuālāka kļūst nepatiesas informācijas un viltus ziņu straujā izplatība, kuras rezultātā notiek cilvēku dezinformācija, manipulēšana ar prātiem un noskaņojumiem. Viens no šīs problēmas cēloņiem ir vērtību relatīvisms un nenoteiktība, kritiskās domāšanas mazspēja, kā arī pārlietu nepārdomāta paļaušanās uz kritiskās domāšanas stimulēšanu kā panaceju sabiedrības neizpratnes un maldināšanas novēršanai. Viltus ziņu straujo izplatību, bez šaubām, ietekmē informācijas tehnoloģiju attīstība, kas ir mainījusi veidu, kādā komunicējam, uztveram un analizējam informāciju. Dažkārt ir vērojama arī klaji kaitnieciska darbība. Dažādu “viltus ziņu” ātra izplatība, kā arī manipulēta emocionāli ekstrēma populisma tendences vairākās Rietumu demokrātijās un valstiski organizētas pārrobežu propagandas panākumi raisa bažas par kritiskās domāšanas kapacitāti Latvijas sabiedrībā un iespējamiem apdraudējumiem, ko rada spriestspējas apsūkums.

Kritiskās domāšanas līmenis sabiedrībā nav pietiekami augsts. Sabiedrība nav

gatava spriest par lietām un notikumiem, par kuriem trūkst zināšanu. Nav attīstītas vērtību nostādnes, nav vēlmes gūt skaidrību un patiesību. Sava loma te ir arī izplatītajai patērētājsabiedrības kultūrai, politiskajai un izglītības sistēmai, mediju politikai u.c. faktoriem, kas nesekmē kritisku attieksmi.

Izglītības sistēmā kritiskajai domāšanai līdz šim netika pievērsta īpaša uzmanība. Bet dezinformācijai nav labākas augsnes par sabiedrību, kurā trūkst zināšanu, racionālas argumentācijas kultūras un attīstītas loģiskās spriestspējas. Latvijā un daudzās ES dalībvalstīs tas tiek atzīts par mūsdienu sabiedrības “klupšanas akmeni”, jo izrādās, ka slavētā Rietumu racionalitāte pamazām pārvēršas par ticību neracionāliem spēkiem, mistikai un maģijai, populistiski vērstai emocionalitātei un vēlmju dziņai, kas gremdē apgaismības laikā atzīto nepieciešamību pamatoties uz saprātu, spriestspēju un ētikā balstītu refleksiju. Satraukuma pilnas ir Eiropas Savienības valdošās aprindas, Eiropas Komisija, lēmumu pieņēmēji vadošajās rietumvalstīs, kas politisko procesu un

valstu attīstību ES joprojām cenšas saprast kā racionāli, loģiski, kritiski un atbildīgi virzītu solidāru procesu.

Kritiskās domāšanas attīstība ir nepieciešama, lai mazinātu Latvijā sastopamo negatīvo attieksmi pret Eiropas Savienības mūsdienu problēmu risinājumiem, lai vērstos pret mēģinājumiem iekapsulēties šaurā nacionālismā, mazinātu nihilismu attiecībā pret Eiropas modernajām vērtībām, novērstu pakļaušanos populisma vilinājumiem un apmātai sekošanai tradicionāliem aizspriedumiem. Eiropas Savienības kopējā attīstība saistās ar domājošas (refleksīvas), iekļaujošas, pilsoniski atbildīgas un uz zināšanu ekonomiku vērstas sabiedrības veidošanu, kuras pamatnoteiksmē līdzās zināšanām ir kritiskā domāšana un modernitātes vērtību apliecinājums. Latvijā ir ļoti svarīgi padziļināt izpratni par šo nostādņu kopu: zināšanām, kritisko domāšanu, vērtībām, lai tās tiktu vērstas uz mūsdienu Eiropas perspektīvāko attīstības ceļu un tas tiktu pārdomāts un apspriests. Eiropas Savienībā patlaban ir nepieciešama lielāka stabilitāte un saskaņotība, ko iespējams īstenot, stiprinot ekonomisko un monetāro savienību un veidojot ES dažādo kultūru padziļinātu izpratni. Kritiskās domāšanas attīstība Latvijā var būt viens no stimuliem, lai pilsoņus mudinātu domāt par ES kopējo nākotni.

Tā kā Latvija ir viena no tām Eiropas Savienības dalībvalstīm, kurās pastāv paugstināts risks attiecībā uz dezinformācijas kampaņām par ES, un šis risks ir identificēts arī EK Latvijas Valsts stratēģijā, pētījums par kritiskās domāšanas attīstību, mediju un informācijpratību Latvijā sniedz ieguldījumu šā riska precīzākā novērtēšanā un ieteikumu izstrādē par to, kā stiprināt kritisko domāšanu un medijpratību mūsu sabiedrībā.

Šā pētījuma iniciatīva izriet no LU Ekspertu Padomes¹ 2017. gada 20. septembra apaļā galda diskusijas "Kritiskā domāšana — kā to mācīt, veicināt un sasaistīt ar mediju lietotprasmi Latvijā?". Diskusijas gaitā šīs jomas ekspertu lokā skaidri izkristalizējās iepriekš izklāstītās problemātikas aktualitāte Latvijā, tostarp būtiskas nepilnības gan vispārējās, gan augstākās izglītības sistēmā attiecībā uz kritiskās domāšanas prasmju attīstības veicināšanu, trūkumi Latvijas mediju politikā, kā arī saistība ar mediju lietotprasmi sabiedrībā. LU rektora Ekspertu padome sadarībā ar LU Filozofijas un socioloģijas institūtu, kura pārziņā ir prioritārā joma "Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija", veica pētījumu un organizēja ekspertu apspriedes, kā arī ieteikumu izstrādi, lai padziļināti izpētītu un apkopotu secinājumus par kritiskās domāšanas iezīmēm Latvijā sabiedrībā.

Ņemot vērā to, ka pietiekams kritiskās domāšanas potenciāls sabiedrībā ir būtisks faktors, kas ietekmē arī darbaspēka kvalitāti un konkurētspēju, pētījumā sniegtie ieteikumi varētu būt nozīmīgi arī valsts ekonomiskās attīstības un ilgtspējīgas izaugsmes kontekstā.

1 Latvijas Universitātes rektors profesors Dr. Indriķis Muižnieks 2016. gada 12. septembrī izveidoja Ekspertu padomi, kurā darbojas Inna Šteinbuka (pārstāv tautsaimniecības zinātņi), Andris Ķesteris (pārstāv politikas zinātņi) un Egils Levits (pārstāv tiesību zinātņi). Visi trīs Padomes locekļi ir guvuši arī plašu profesionālo pieredzi Eiropas Savienības iestādēs, ko var izmantot Latvijas problēmu risināšanā. Ekspertu padomes galvenais uzdevums ir apzināt aktuālas problēmas ekonomikas, sabiedriskās politikas un tiesību jomā, kā arī izstrādāt priekšlikumus valstiskas vai starptautiskas nozīmes pētniecības projektiem sociālo zinātņu jomā.

Medijpratība ir svarīga atvērtas, iekļaujošas, uz zināšanām balstītas pilsoniskās sabiedrības veidošanai, lai Latvijas attīstības pamatā būtu Eiropas Savienības vērtības un netiktu kultivēta nekritiski noliedzīga attieksme pret valsts dalību Eiropas Savienībā. Plaša un dziļi sakņota izglītība, humanitārās un vēsturiskās zināšanas, pilsoniskā atbildība un kritiskā domāšana ir priekšnosacījums demokrātijas pilnveidošanai valstī.

Pētījuma mērķis ir veikt izpēti par kritiskās domāšanas veicināšanas efektivitāti Latvijā izglītības, mediju un informācijpratības aspektos, kā arī izstrādāt ieteikumus Latvijas politikas veidotājiem.

Mērķa sasniegšanas nolūkā tika padziļināti pētīti:

- a)** vispārējās un augstākās izglītības sistēma;
- b)** mediju vide, informācijpratība un medijpratība saistībā ar kritisko domāšanu;
- c)** spriestspējas veidošanās, kā arī kritiskās domāšanas nelabvēlīga iesaiste politiskajās norisēs, veicinot nihilismu kā kritikas kulmināciju, cinismu kā amoralitātes izpausmi, manipulāciju kā varas un biznesa mērķu īstenošanas līdzekli.

Pētījums tika veikts starpnozaru pētniecības veidolā — tajā piedalījās dažādu nozaru eksperti, tajā skaitā pedagogijas, filosofijas, psiholoģijas, komunikāciju zinātnes, informācijpratības, terorisma ideoloģijas apkarošanas, medijpratības speciālisti. Pētījumā tika iekļauts arī plašāks jautājumu spektrs, pievēršoties laikmetīgo dzīves formu specifikai, patiesības relativizācijai filosofiskajā un sociālajā domā, racionalitātes veidu dažādībai kritiskās domāšanas aspektā, spriestspē-

jas attīstībai, kā arī izglītības reformu, mediju un informācijpratības jautājumiem.

Tika veidots kritisks skatījums uz pašu kritisko domāšanu, lai mazinātu centienus to uztvert par sabiedrības problēmu risināšanas vienīgo panaceju.

Notika trīs pētnieciskie ekspertu semināri, kuros izkristalizētās nostādnēs un ieteikumi ir atveidoti šajā izdevumā.

2018. gada 22. augustā — ekspertu seminārs Eiropas Komisijas pārstāvniecībā Latvijā “Kritiskās domāšanas attīstība izglītībā Latvijā”. Vadītāji: prof. Zanda Rubene un doc. Artis Svece. Piedalījās: izglītības eksperti, augstskolu mācībspēki, skolotāji, EK pārstāvniecības Latvijā pārstāvji — Signe Groza, Andris Kužnieks, EK pārstāvis Andris Ķesteris.

2018. gada 5. oktobrī — ekspertu seminārs par tēmu “Kritiski par kritisko domāšanu”. Vadītāja: prof. Maija Kūle. Piedalījās: prof. Igors Šuvajevs, prof., vad. pētn. Jānis Vējš, prof., vad. pētn. Rihards Kūlis, as. prof. Baiba Holma, doc. Artis Svece, pētnieki Uldis Vēgners, Māris Kūlis, Igors Gubenko, LU filozofijas doktoranti Ginta Vēja, Ilze Andresone, Toms Stepinš, Reinis Vilciņš, EK pārstāvis Andris Ķesteris.

2018. gada 9. novembrī — ekspertu seminārs LU par tēmu “Kritiskā domāšana un medijpratība Latvijā”. Vadītāja: Guna Spurava. Piedalījās: medijpratības eksperti, augstskolu mācībspēki, to skaitā RSU profesore Anda Rožukalne, doktoranti, mediju pārstāvji, EK pārstāvniecības Latvijā eksperte Signe Groza.

2018. gada 20. novembrī — pētījuma kopsavilkuma un izstrādāto ieteikumu prezentācija, ieteikumu apspriešana.

PĒTĪJUMU BĀZE LATVIJĀ

Pētījumi par kritisko domāšanu medijpratības un izglītības reformu aspektos pēdējā laikā ir nenoliedzama aktualitāte. Lielu uzmanību tam pievērš Latvijas Universitātes (LU), Valsts izglītības satura centra (VISC), Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) u.c. speciālisti. LU 2018. gada 26. oktobrī notika jaunatnes forums “Medijpratība algoritmu laikmetā: jaunatnes formula”, organizatoru vidū liela loma bija UNESCO Medijpratības un informācijpratības katedras vadītājai Gunai Spuravai. LU ir notikušas arī divas starpdisciplināras konferences par kritiskās domāšanas specifiku filosofiskā, pedagoģiskā, socioloģiskā skatījumā (2016. un 2017. g.). Ir rīkoti pasākumi Rīgā, Kaņepes Kultūras centrā, publicēts LU Filozofijas un socioloģijas institūta (FSI) pētījums “Vērtības: Latvija un Eiropa” 1. un 2. sējums (kolektīva monogrāfija divos sējumos, zinātniskā redaktore un sastādītāja Maija Kūle, Rīga, 2016). Būtiska nozīme tēmas izziņāšanā ir Zandas Rubenes izstrādātajai monogrāfijai “Kritiskā domāšana studiju procesā” (LU Akadēmiskais apgāds: 2008; “Sapere aude! *Critical Thinking in University Studies in Latvia*”, LU Akadēmiskais apgāds: 2004). Jāmin arī Maijas Kūles monogrāfija “Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienā Latvijā” (Rīga: FSI, 2016), Igora Šuvajeva eseju krājums “Laika raksturojums” (Rīga: FSI, 2013), Arta Svecas videolekcijas LU portālā par kritisko domāšanu un citi materiāli. Patlaban notiek daudzas starptautiskas konferences par aplūkojamo tematiku, īpaši jāizceļ 2018. gada 24. un 25. oktobra pasākums “*Media and Information Literate Cities: Voices, Powers, and Change Makers*”

Kauņā, Lietuvā, kurā piedalījās šajā projektā iesaistītie pētnieki.

Ir būtiski ieklausīties dažādu ekspertu viedoklī par kritisko domāšanu. Latvijā labi pazīstamā komentētāja Vita Matīsa, starptautisko attiecību speciāliste par saprāta un melu attiecības līmeni, saka: “Pastāv publiskās informācijas vārtsargu trūkums. Interneta laikmetā apzināti meli un pārspīlējumi būs jau 10 reizes apgājuši zemeslodi, pirms kāda patiesības deva tos atspēkos. Informācijas apjoms ir audzis, kamēr cilvēku saprašanas un gudrības pieaugums proporcionāli atpaliek.”² Viņai ir taisnība, zemu vērtējot Latvijas sabiedrības pašreizējo racionalitātes un kritiskās domāšanas līmeni. Ar racionalitāti kā Rietumu kultūras universālu iezīmi te visupirms ir domāta pētošā prāta orientācija uz vispārējiem principiem, prāta pārbaude, prasība pēc pamatojuma un argumentiem, šaubu princips un attīstīta spriestspēja.

Eksperti atsaucas arī uz nozīmīgu, 2008. gadā veiktu socioloģisku pētījumu par kritiskās domāšanas līmeni — “Kritiskās domāšanas attīstīšanas pieejas izmantošana izglītības sistēmā – ietekme un efektivitāte Latvijā” (Izglītības attīstības centrs. Baltijas Sociālo pētījumu institūts, pieejams: <http://www.iac.edu.lv/assets/Publications/Kritiska-domasana-web.pdf>).

2 Matīsa V. Vissliktākais Eiropai būtu turpināt kā līdz šim. www.lvportals.lv, 2016, pieejams: <https://lvportals.lv/viedokli/280050-vitamisa-vissliktakais-eiropai-butu-turpinat-ka-lidz-sim-2016>